

DE HISTORISKA SLUTLEDNINGARNAS HELHETSKARAKTÄR

Af Pentti Renvall.

Med udgangspunkt i den tendens til cirkelslutninger, der kan spores i den historiske forskning, understreger professor Pentti Renvall, Helsingfors, at den historiske slutningsmåde ikke bevæger sig frem skridt for skridt, men er karakteriseret ved helhedsslutninger. Enkelt ses det i den kildekritiske teknik. Det historiske materiale er integrerede helheder med meningen som dominerende og sammenbindende faktor. Man kan derfor ikke nøjes med at interessere sig for enkeltstående notitser, selv om de er dobbelt bekræftede. Man må tage hensyn til de helheder, hvori notitserne indgår. Derved bliver den traditionelle regel om overensstemmelse mellem kilderne mere frugtbar, og den kan retfærdiggøre også e-silentio-slutninger. Helhedssynspunktet gælder imidlertid også uden for det kildekritiske. De historiske slutninger kræver ved hvert skridt et holistisk greb med henblik på meningsfyldte helheder. Datering har i historien den funktion at få det genetiske tidsperspektiv frem, og det betyder, at fænomenerne ikke længere står isoleret, men i helheder, som strækker sig over længere tid. Derved reduceres det strengt individualistiske ved de historiske fænomener, og forfatteren viser, at denne opfattelse får konsekvenser med hensyn til historiske årsagsudsagn, der har en overvejende final karakter. De historiske fænomener bindes sammen af den menneskelige aktivitets meningsfyldte helhedskarakter. – Artiklen gengiver oplægget, som det blev forelagt ved konferencen.

Vi har här uppfodrads till att klarlägga, hur vi egentligen tänker vid vårt forskningsarbete. Min inledning vill på sätt och vis vara ett försök att ta ett steg just i denna riktning. Detta är ganska naturligt, ty den som har att framlägga historieforskningens metodiska principer – som vi ju alla har att göra – kommer allt som oftast att fråga sig och sedan att förklara för sina åhörare, på vilka grunder man vid en viss fas av arbetet förfar, som man gör. Men vid detta eftersinnande stöter han inom kort på en omständighet, som åtminstone till en början verkar förvirrande. Han lägger märke till, att han egentligen kommer att röra sig i cirkel.

Låt oss tänka på det enklaste fallet vid tillämpningen av historisk-kritisk metod, på den yttre källkritiken. Då man med dess tillhjälp t. ex. söker klarlägga, till vilken fas av ett visst händelseförlopp källan hör, för att därigenom kunna bedöma dess möjlighet att ge riktiga uppgifter, måste man naturligtvis först ha klart för sig, hurudant detta händelse-

förlopp är. Händelseförloppet kan man emellertid klarlägga enbart på basen av uppgifter i andra källor, men användbarheten av dem och deras uppgifter förutsätter i sin tur, att de genom den yttre källkritikens medel placerats på sin rätta plats i de motsvarande händelseförloppen. Och då man utreder dessa, upprepar sig åter samma förhållande. Utredningen av händelseförlopp förutsätter källkritiskt prövade uppgifter, men dessa uppgifter kan inte källkritiskt prövas utan klarlagda händelseförlopp. På detta sätt synas det förhålla sig i all oändlighet. Den fasta utgångspunkten försvinner alltid någonstans i det ouppnåeliga.

Det dilemma som här uppstår redan vid den principiella begynnelsen av allt historiskt slutledningsarbete, för oss i kontakt med ett väsentligt drag i den historiska slutledningsmetoden. Och detta drag återkommer sedan i varje skede av arbetet och har en central betydelse, då man söker få en uppfattning om den principiella arten av det historiska forskningsarbetet. Det historiska slutledningsförfarandet är synbarligen inte en metod, där man skrider fram steg för steg från tidigare säkerställda utgångspositioner, utan det är redan till sina grunder av annan beskaffenhet. Det består av helhetsslutledningar, genom vilka forskningen hela tiden söker en enhetlig lösning för en större mängd av fakta. Den söker en sådan helhetsförklaring, att alla de fakta eller notiser den har framför sig ostridigt passar in i den. Och denna helhet är vanligen sådan, att det inte går att bygga upp den genom att tummera bit för bit, utan den måste på en gång få en lösning, som omfattar alle dess drag.

Om vi fortfarande tänker på ett aktstycke som skall behandlas källkritiskt, beror det ovan sagda på att handlingen inte är ett konglomerat av isolerade och sammanfogade notiser, utan en meningsfylld helhet, där just den mening som aktstycket haft, sammanfogar notiserna till något annat, än vad de för sig eller summerade är. Om de rycks lös ur sammanhanget säger de historieforskningen inte egentligen någonting. Om en notis utsäger, att hertigen av Holstein var närvarande vid Karl XII:s död, säger detta oss i och för sig ingenting. Betydelse får den först, om vi – för det första – vet, vilken ställning hertigen hade och hur han på denna grund skulle ha varit ett tungt vägande vittne vid händelsen, och om – för det andra – notisen skulle passa i hop med den helhet, som hans verksamhet vid den i fråga varande tidpunkten bildade. Nu passar denna notis inte till denna helhet, och då betyder den strax något helt annat, t. ex. att aktstycket däri den ingår, söker tendentiöst förvränga bilden av det faktiska skeendet. Lösryckt är notisen den samma, men dess innebörd är alldeles olika beroende på hur den ingår i en viss helhet.

Det kanske mest grundläggande draget vid historikerns normala ma-

terial, handlingarna, i jämförelse med många andra vetenskapers material är just det, att de är integrerade helheter med meningen – eller avsikten eller tendensen eller funktionen – som dominerande och sammanbindande samt riktninggivande faktor. Redan detta för med sig att historikerns arbete hela tiden är ett arbete för att passa in helheter med varandra och inte för att foga ihop lösa fakta. Och denna samma omständighet återkommer sedan i olika former på olika håll vid det historiska forskningsarbetet – egentligen – skulle jag tro – på alla avgörande punkter.

Redan hela vår tilltro till handlingarnas beviskraft beror i väsentlig grad på den helhet de alla tillsammans bildar. Hurudana är de handlingar, vilka vi anser innehålla något sådant vittnesbörd som vi inte gärna kan tvivla på? Jag tror att vi alla är ense om, att de är sådana officiella handlingar, som vi påträffar som en arkivalisk helhet och på sin rätta plats i denna helhet. Där bildar de ett så vitt förgrenat nät av varandra understödande relationer, att vi på denna grund kan ta för givet, att de omtalar verkliga och inte fingerade åtgärder. Ett ankommet brev på sin plats i mottagarens arkiv bevisar eo ipso, att avsändaren överstyrt det meddelande den förmedlar till adressaten, och gör det med en helt annan kraft, än om vi påträffar samma brev löst för sig i ett främmande sammanhang, då vi ju t.o.m. kan betvivla, om det överhuvudtaget avsänts. Just på detta sätt, alltså just genom att stöda oss på en helhetsslutledning – ty varje enstaka handlings värde kunde vi ju ställa oss skeptiska till – kan vi säkerställa en hel stomme av fakta i det historiska livet, och mot dessa kan vi sedan granska sådana källnotiser som inte har samma beviskraft.

Till varje detalj i dessa arkivhandlingar ställer vi emellertid inte samma tilltro. Och vid den närmare granskningen av denna skillnad träder ett nytt viktigt drag i våra slutledningar i dagen. Den del av en arkivhandling, som förmedlar själva åtgärden eller representerar den, är det som är ostridigt. Även om det är fråga om en åtgärd, som avser att kamouflera det egentliga syftet, återger den i varje fall vittnesgillt, vad avsändaren velat förmedla till mottagaren. Vad är det som denna beviskraft grundar sig på? På det att handlingen annars skulle vara meningslös. En befallning till någon fästningskommendant att koncentrera vissa trupper till gränsen, för att förhindra ett befarat fientligt överfall vore meningslös, om inte avsändaren därmed avsett, att mottagaren skulle få uppfattningen, att han borde förfara så som befallningen förutsätter. Grunden för befallningen kan vara ohållbar, befallningen kan bero på fel information eller på en avsikt att t. ex. själv förbereda ett anfall, men själva befallningen måste vi sätta tilltro till.

Även vid bedömningen av vittnesvärdet för dylika s.a.s. berättande – eller förklarande – notiser i handlingen, vilka alltså inte uttrycker själva åtgärden utan begrundar eller förklarar den, genom att hänvisa till något utanför själva åtgärden, måste forskaren åter ty sig till ett slutledningsförfarande, som går ut på att se dessa notiser som delar av större meningsfyllda helheter. Närmast är det då fråga om den meningsfyllda helhet, som bildas av den funktion handlingen haft.

I de klassiska metodiska anvisningarna går man ut från på visst sätt fristående notiser och säger i enlighet därmed, att en uppgift måste anses hållbar, om den framställs på samma sätt i minst två tillförlitliga och av varandra oavhängiga förstahandskällor. Vid närmare granskning uppvisar denna gamla regel emellertid så pass markanta brister, att man är tvungen att gå ut från alldeles annorlunda – och just helhetsbetonade – synpunkter.

Ett par exempel må åskådliggöra detta. Under och strax efter Stora ofreden framhävde å ena sidan statsmaktens representanter flerfaldigt den rättslöshet som härskade i Finland. Å andra sidan framfördes från Finland en mängd klagomål med skräckskildringar om ryssarnas framfart. Dessa sinsemellan oavhängiga och från olika håll stammande samtida källor stödde alltså varandra, och länge litade forskningen på dem, tills man genom kvarlevorna från själva ockupationstiden och de dåtida förhållandena i avsevärd mån måste reducera uppfattningen om missförhållandena. Här var det två strävanden som hade förskjutit bilden i samma riktning: å ena sidan regeringens tendens att svartmåla det främmande väldet, å andra sidan en naturlig strävan hos dem som träffats av främmandeväldet att få medlidande och understöd, genom att så bjärt som möjligt utmåla sina lidanden.

Ytterligare ett annat exempel. Från nya tidens början har vi flera slags olika skattelängder, där gårdsägarna förtecknas med sina skatter eller skattetal. Vid flera av dessa handlingar gjorde deras funktion som skattelängder det möjligt att inte årligen registrera, vem då var husbonde, utan säkerställa identifikationen av gården genom namnet på husbonden vid en viss tidigare tidpunkt. Detta för med sig att situationen för forskaren ganska ofta är sådan, att två dylika olika slags skattelängder, vilka ju anses för ganska pålitliga, är officiella och oberoende av varandra, ger samstämmiga men felaktiga uppgifter. Skattelängdernas likartade funktion leder här till avvikelser från de verkliga förhållandena i samma riktning.

På grund av alla dylika avvikelser måste den ovannämnda regeln om de samstämmiga notisernas tillförlitlighet formuleras ånyo, inte genom sammanräkning av isolerade uppgifter i pålitliga källor utan genom att

mycket mera nyancerat ta hänsyn till de helheter, i vilka de ingår. I den mån dessa helheter är sådana, att de tenderat att förändra uppgiften i olika riktningar, stiger sannolikheten för att en omständighet som de framställer lika, är hållbar. Om åter dessa helheter är sådana, att de tenderat att framställa sakförhållandet förändrat i samma riktning, ger inte ett anhopande av samstämmiga fall något tillskott för sannolikheten.

I detta sammanhang vill jag påpeka hur här övergången från additivistisk till holistisk formulering inte blott leder till riktigare resultat utan även utökar regelns fruktbarhet och samtidigt även i själva verket bättre motsvarar historikerns praktiska förfaringssätt. Additivistiskt utformad lämnar regeln forskaren i sticket i alla de mycket vanliga fall, då han står inför två divergerande notiser, holistiskt formulerad ger den en möjlighet att sluta sig till, i vilken riktning sanningen står att finna. I förändrad form drar regeln även de – ofta för otillbörliga ansedda – *ex silentio*-slutledningarna inom sin sfär. Trots de starka varningsord, som av den klassiska metodiken framförts mot *ex silentio*-slutledningar, tror jag dock att vi var och en använder oss av dem t. ex. i de fall, där vi genom avsändarens titulatur i en handling sluter oss till den officiella ställning han innehaft eller inte haft: vi anser att han inte haft ett sådant ämbete som han inte tar med i sin titulatur. Grunden för denna *ex silentio*-slutsats ligger däri, att till skrivelsens funktion och mening hörde att hänvisa till avsändarens ämbetsställning och att utelämnandet sålunda skulle ha varit stridande mot detta centrala drag. Hur nära vår slutledning ansluter sig till just dylika meningsfyllda helheter, framträder kanske bäst däri, att vi kan ställa oss skeptiska till ett på denna grund erhållet resultat, blott om vi har anledning att misstänka att utelämnandet av en viss titel skulle kunna ha någon speciell mening eller avsikt.

Det som jag här i korthed skisserat upp, synas kanske närmast beröra den källkritiska sidan av vårt arbete. Men redan här tror jag att det är av vikt, att fullt medvetet inse, hur våra slutledningar vid analysen av vårt material från de första till de sista detaljerna inte kan genomföras additivistiskt, utan hur de vid varje steg fordrar ett holistiskt grepp med sikte på meningsfyllda helheter, vilka inte kan byggas upp bit för bit. För den som ser på saken ur additivistisk synpunkt ser det ut, som om vi därvid rörde oss i cirkel, men i själva verket är detta förfaringssätt inte på något sätt logiskt bristfälligt, än mindre otillbörligt, utan det enda sättet att komma till rätta med fenomen som har denna odelbara, holistiska karaktär.

Denna insikt leder emellertid långt utom den egentliga källkritikens gränser. Det är ju ganska klart, att materialets karaktär knappast kan

vara utan inverkan, då man på grund av det skall övergå till att syntetiskt skapa större helhetsbilder av det förgångna. Den egna meningsfylldhet som materialet är späckat med, måste få sin plats även i synteserna.

Det har kring historieforskningen förts en långvarig och synbarligen ganska ofruktbar diskussion, om hurudan den historiska syntesens vetenskaplighet egentligen är. Som argument mot historieforskningens vetenskapliga fullvärdighet har anförts omöjligheten att finna lagbundenheter i det historiska livet samt historikernas ovilja mot att ens söka sådana. Och då historikerna hänvisat till att historien ju dock får till stånd sammanhang mellan fenomenen, har man ganska spydigt frågat, vad dylika sammanhang kunskapsteoretiskt kan vara värda, då de inte utmynnar i normala lagbundenheter eller generaliseringar. Historikernas handicap i denne diskussion beror troligen på, att vi trots allt accepterar den som naturvetenskaplig ansedda synen på vetenskapens karaktär allt för lätt och inte tillräckligt intensivt söker finna en självständig vetenskaplig grund för vårt arbete. Vi har godtagit bl. a. det naturvetenskapliga tidsbegreppet, den naturvetenskapliga orsaksuppfattningen och den naturvetenskapliga målsättningen, i stället för att resolut säga ifrån, att vi i alla dessa hänseenden rör oss med annorlunda tankekategorier, vilka mera adekvat passar in på historien och på människolivet i allmänhet. Det är detta jag ännu här skall söka litet belysa.

För historikern har tiden en central ställning, men det är då fråga om en alldeles speciell tidskategori. Det är inte tiden som måttenhet, som vid åldersberäkning, alltså som tidsintervaller oberoende av när de infaller, fastän historikern t. ex. som statistiker använder sig av tiden i denna bemärkelse. Men inte heller vår naturliga tidsuppfattning, den som steg för steg leder från det förgångna över nuet mot framtiden, utgör historikerns tidsperspektiv. Jag vet att jag här lätt blir motsagd med en hänvisning till, att historien ju dock så uppenbart placerar allt vad den behandlar just på trappstegen av denna vår naturliga tidsuppfattning och att just detta ju ger de historiska företeelserna en särartad individualitet. Jag skulle vilja starkt understryka, att allt detta emellertid är blott yttresken. Inte daterar historikern händelser för att bokstavligen tidfästa dem, utan han gör det för att få fram sammanhangen dem emellan. Om han fastställer att år 1898 blev Bobrikov generalguvernör i Finland och att år 1899 komponerade Sibelius Finlandia-hymnen, så är det inte årtalen som är viktiga för honom. Det som för honom är det mest betydelsefulla, är att de hänvisa till ett genetiskt sammanhang mellan dessa två händelser, nämligen att den ryska förtrycksperiod som tog sin början med Bobrikov, stod i meningsfullt samband med hymnens uppkomst. Jag tror

att var och en är ense med mig, att själva tidfästningen är blott ett medel för det som för historikern är det väsentliga, nämligen att få fram det genetiska tidsperspektivet.

Detta genetiska tidsperspektiv har nu vetenskapsteoretiskt sett vissa konsekvenser för historien, som vårt naturliga tidsperspektiv inte har. I det naturliga tidsschemat kan man på skilda trappsteg sätta in isolerade företeelser, men så snart man övergår till det genetiska tidsperspektivet, finns det inte mera isolerade företeelser; företeelser, som står i genetiskt sammanhang, hör som led till någon större helhet, som sträcker sig över en längre tid. Vi ser att genom det genetiska tidsperspektivet försvinner något väsentligt av den historiska företeelsens absoluta individualitet eller av engångsföreteelsens »Einmaligkeit«. Allt har något gemensamt med andra företeelser, allt är led i helheter, vilka s.a.s. i tvärriktningen hör til samma genetiskt föränderliga struktur, och i längdriktningen genom de genetiska banden hör i hop med sådant som är tidigare och senare. För klarläggandet av dylika relationer ägnar sig inte de traditionella naturvetenskapliga lagbundenheterna, utan det behövs andra slag av förklarande kategorier – holistiska strukturer – och en annan metod – just den historisk-genetiska.

Vad är nu speciellt och principiellt utmärkande för den historiska metoden – utom det som kom fram redan vid behandlingen av källkritiken. Det genetiska tidsperspektivet för med sig, att metoden måste basera sig på kronologiska serier, vilket ju i hög grad motsvarar historikerns praktiska förfaringsätt. För historikern är ju t.o.m. en sådan »individuell» företeelse som en viss person en kronologisk serie – och låt oss dessutom här fastställa, att en ingående biografi i sig själv är en ganska omfattande generalisering av mängder av enstaka fakta. Men just den genetiska synpunkten för med sig, att dessa serier inte är enbart kronologiska. Historiskt sett blir en kronologisk serie absurd, om den inte uppfyller vissa villkor. Det främsta är väl det, att serien bör bildas av något, som kan uppfattas som en och samma företeelses olika faser. Detta innebär samtidigt, att något i tillräcklig mån identiskt alltså återfinns vid de olika tidpunkterna; om man skulle utgå från en extremt individualiserande historieuppfattning, kunde man inte alls använda kronologiska serier, emedan nästa led redan skulle vara en helt annan företeelse.

Påpekandet av denna förutsättning kan synas banalt, men i praktiken är fastställandet av denna identitet inte så lätt att genomföra. Vanligen räcker det inte till, att företeelserna är i yttre mening likartade. Historikern har knappast nytta av en sådan kronologisk serie låt oss säga dräkter från olika tider, som skulle omfatta den adliga renässansdräkten på

1500-talet, de lärdas kåpor på 1600-talet, Gustav III:s nationella dräkt och studentuniformer från 1800-talet. Alla är nog till det yttre dräkter under olika tidevarv, men trots detta bildar de inte någon genetisk serie. För att få en sådan till stånd, borde man ytterligare säkerställa, att det hela tiden varit fråga om samma bärare, dvs. om bärare inom samma samhällsgrupp. En genetisk serie kräver att åtminstone subjektet är det samma vid de på varandra följande tidpunkterna.

Vad har då historikern vetenskapligt sett vunnit genom dessa kronologiskt-genetiska serier? Vanligen torde man mena, att han sålunda får möjlighet att klarlägga de kausala sammanhangen, liksom man gärna tänker sig som sammanhörande närmast sådana fenomen, vilka står i kausala relationer till varandra, så att de tidigare leden i serien fungerar som orsaker för de senare. Historikern framställer ju i stor utsträckning händelseförlopp som orsaker och följder. Jag tror emellertid att var och en som litet närmare begrundar de fall som presenteras på detta sätt, lätt inser, att det sällan är tal om orsaker i vanlig bemärkelse.

Jag skall inte här söka analysera orsaksbegreppet – det har ju Ottar Dahl redan grundligt gjort i sin avhandling – men jag måste framhäva åtminstone ett par drag, där historikerns orsaksbegrepp menar något annat än vanligen. För det första är det inte fråga om en tillräcklig orsak till att frammana verkan; man förutsätter en hel mängd kausalt lika betydelsefulla faktorer som självklara, men talar blott om den enda som inte anses självklar. Statens finansiella behov som orsak till reformationen i Sverige var blott *en* faktor i situationen som ledde till reformationens seger. Å andra sidan är det inte heller fråga om faktorer, som automatiskt skulle leda till det som anses för verkan: statens finansiella behov leder inte alltid automatiskt till reformation.

Då historikern talar om orsak, menar han – oftast utan att säga ut det – den sk. »orsaks»faktorn i samband med alla de andra faktorer, vilka verkar i samma situation. Och dessutom anser han dock sist och slutligen, att det är människans inställning till alla dessa faktorer, som binder dem samman till en helhetssituation och ger dem var och en deras ställning däri. Just därmed försvinner möjligheten att addera isolerade faktorer eller att utgå från deras mekaniska samverkan. Tvärtom får de mänskliga reaktionernas egenart utslagsgivande betydelse. Det mest centrala i denna egenart är just den mänskliga aktivitetens meningsfyllda helhetskaraktär. Människan använder – medvetet eller omedvetet – alla faktorer i situationen som helhet för sina syften. Skeendet i historien är då inte längre kausalt, utan får framför allt ett finalt, mot något strävande drag.

Jag vill belysa detta med ett förenklat exempel på den grupp »kausala»

faktorer som de geografiska orsakerna anses bilda. Skogarna och vägarna är dylika, och de har synbarligen haft stor betydelse för det historiska skeendet. Men man kan lätt finna ut två fall, där dessa faktorer är absolut identiska, men deras verkan är helt olika. I en viss situation ser man vägarna som militära transportleder, vilka väsentligt inverkar på den militära verksamheten; skogen däremot är helt en bifaktor och är utan betydelse, om den inte utgör t. ex. ett militärt hot. I nästa situation bildar vägarna och skogen jämnställda och lika väsentliga faktorer för den ekonomiska verksamheten. Det som förorsakar skillnaden, är inte dessa »kausala» faktorer, utan människans olika inställning, för vilken i vardera fallet det specifika är helhetskaraktären eller meningsfullheten. De olika faktorerna i situationen verkar inte automatiskt och av egen kraft, utan så att de som helhet tjänar människans dåvarande syftemål.

Om man inte lägger märke till denna viktiga egenhet i historikerns uppfattning, utan tar honom på orden, kan det för en utomstående synas som om man i historien ideligen skulle hänvisa till kausala förbindelser. Även för den som inser, vad det är fråga om, är det ytterst svårt att undvika på detta sätt tvetydiga uttryck, eftersom vi är vana att använda samma ord för kausala och för finala relationer. Vi säger att trädet föll, *emedan* det var murket – här har vi en automatiskt verkande kausal orsak, – men vi säger även att trädet föll, *emedan* människan behövde det som virke – alltså på grund av en final orsak. Denna verkar inte automatiskt, ty vi kan väl tänka oss, att trädet dock blev stående, t. ex. om det estetiskt hade större värde för människan, eller om andra träd stod lägligare till hands. Man borde alltså i historien hellre tala om *en anledning* än om orsak. Orsaken uppfattas lätt som en faktor, som verkar med en naturlags obehaglighet, medan man genom uttrycket *anledning* lättare får fram, att det är fråga om en faktor som fogas till många övriga i situationen och som verkar endast om människan tar vara på anledningen.

Det här sagda torde visa, hur de meningsfyllda helheterna har en central betydelse, då historieforskaren söker infoga det förgångnas händelser till led i större historiska händelseförlopp. Med sakligt sammanhängande omständigheter menar man i historien framför allt just sådana, som hör samman som led i samma meningsfyllda helhet. En myntförsämring och en prisstegring hör i hop, *emedan* de inför dem levande människornas meningsfulla ekonomiska verksamhet kombinerar dem med varandra. Om man kan förhindra människorna att göra så, om t. ex. en diktaturregim kan få människorna att tro, att det är större mening i att lyda regeringens påbud än att följa ekonomiska synpunkter, hör myntförsämringen och prisstegringen inte längre samman.

Just den betydelse som människornas inställning har som dominerande faktor i de helheter, med vilka historikern opererar, ger grunden för det ovan anförda kravet, att dessa helheter måste utformas så, att denna dominerande faktor hela tiden förblir den samma och att varje led i helheten hör till förverkligandet av samma människas eller samma människors strävanden och målsättningar.

Men arten av dessa historikerns helheter har även en annan och kanske ännu viktigare konsekvens. En dylik meningsfylld helhet, det sätt på vilket tidens människor sammanfogat olika synpunkter till en meningsfylld helhetssituation, kan inte adderas i hop, utan den uppstår som en relation mellan helheten och alla dess led. Man når den m.a.o. knappast genom ett diskursivt förfarande, utan måste ta på sig risken av skenbara cirkelslutledningar dvs. arbeta utan absolut säkerställda utgångspunkter. Forskaren måste avancera i viss mening hypotetiskt. Han börjar med att säga sig: alla dessa omständigheter, som källorna hänvisar till, antyder tillsammans och som helhet, att de agerande människorna har haft denna mening med sin verksamhet. Låt mig nu ta en ny slags omständighet i källorna, som borde eller kan stå i samband med denna helhet, och låt mig se om den harmonierar med den eller förorsakar motsägelser. Om disharmonier uppstår, måste han fortsätta att fråga sig: är anledningen därtill den, att den nya omständigheten inte alls hör hemma i detta sammanhang (och då måste han klarlägga, varför den inte hör dit) eller beror motsägelsen på att jag har uppfattat de i fråga varande människornas mening felaktigt. På detta sätt fortsätter han sedan, så långt han kan komma utan att hamna i motsägelser, och stärker så för varje steg hållbarheten av den ursprungliga hypotesen. Det som han alltså går efter, är inte enskilda hållbara fakta, utan en helhetslösning där alla relevanta omständigheter låter sig infogas på ett naturligt sätt.

Detta förklarar även, varför det i historieforskningen är så ytterst viktigt att beakta varje motsägelse, varje spricka i den meningsfyllda helheten. Dessa visar inte blott, att något faktum är oriktigt och att det trots detta står rätt till med de övriga, utan det tyder på att själva helheten på något sätt har uppbyggts orätt. Rätt ofta får man ju erfara, hur ganska små förändringar vid någon detalj leder till en fullständig omvärdering, just emedan i historikerns helheter allt kan vara beroende av allt. Därför gäller det för historikern – så som Jörgen Weibull här tidigare underströk – att inte nöja sig med att fastställa korrelationer mellan vissa faktorer eller faktorgrupper, utan så mångsidigt som möjligt beakta hela den meningsfyllda situation, där den behandlade omständigheten framträder – man kan ju säga, att just detta är en av historiens mest centrala »lärdomar».

Med allt detta, vad jag här i helt grova drag skisserat, vill jag ingalunda hävda, att det inte i historieforskarens arbete skulle förekomma annat än helhetsslutledningar. Men jag har tyckt mig märka, att om man går på djupet i den vetenskapsteoretiska analysen av fallen, kommer man till det resultatet, att dessa annorlunda fall utgör en försvinnande liten bråkdel. I varje fall är det just helhetsslutledningarna, som är det karakteristiska för historieforskningen. Därför har jag den uppfattningen, att då vi principiellt söker klarlägga vår vetenskaps grunder, borde vi lösgöra oss från det additivistiska kausaltänkandet och i stället söka fördjupa vår uppfattning om, vad det egentligen gäller vid den annorlunda typ av slutledningar, som vi själva i praktiken bygger på och som tydligen har en markant holistisk karaktär. Vi måste ju dock – i synnerhet med tanke på våra elever – gå i land med att formulera detta vårt annorlunda tänkande och även ge en systematisk bild av dess principer, låt vara att det inte är fråga om att systematisera genom fasta regler utan genom vissa överordnade synpunkter, som inte kan tillämpas schematiskt utan elastiskt och med omdöme. Jag har fått den erfarenheten, att man vid varje steg framåt på denna väg märker, hur bilden av vår metod får allt klarare former och greppet om vårt material blir allt fastare. – Och sist och slutligen gäller detta kanske inte blott för oss själva och vår vetenskap utan även för andra humanistiska vetenskaper.